

INDIFFERENS ȘI DIFFERENS ÎN CADRUL SPAȚIULUI GENULUI POEZIEI RELIGIOASE (RUGĂCIUNEA – IMNUL RELIGIOS – PSALMUL)

Volodîmîr ANTOFICIUK

In the article there is attempt to outline genre peculiarities of spiritual poetry: literary prayer and Psalm, religious literary anthem (or styling or rehashing), The author tried to find their universal mutual specific properties (indifferens), and, along with it, and their inherent special (differens) signs of each of these genres.

Key words: genre, literary prayer, literary Psalm, religious literary anthem.

Studiul rugăciunii literare , a psalmului literar, a imnului religios literar (sau a stilizării lor, ori a cântului) în literatura ucraineană, ca și în oricare alta, nu este posibil fără o conturare clară a specificității acestui gen de creație spirituală.

Pentru diferențierea lor este necesar să se descopere anumite caracteristici universale ale speciilor acestui gen (*indifferens*) și în același timp și caracteristicile lor specifice (*differens*).

Toate trei specii ale acestui gen, într-o formă sau alta, se regăsesc în religiile de bază ale lumii. Chiar și cultele religioase, de asemenea, au multe caracteristici *differens*, au și acele *indifferens*, care îi unesc, le creează integritatea specifică: „Cum toate religiile pot fi comparate între ele, cum ele sunt variantele unui unic fenomen, afirma Emil Durkheim, fără îndoială, există elemente principale comune lor”. Cel mai important este faptul că „aceste asemănări exterioare mărturisesc prezența altor asemănări, care sunt mult mai profunde”¹.

Speciile rugăciunea, psalmul, imnul, în cadrul diferitelor religii capătă însușiri specifice, anume sub influența *differens* ale acestor religii diferite.

Pusă într-un asemenea răsurs, problema s-a discutat deja în literatura științifică. Cu toate acestea, anumite aspecte, declarate specifice ei, necesită precizări. De aceea scopul demersului nostru este evidențierea caracteristicilor de bază ale speciilor rugăciunii, psalmului, imnului (în special a celor literare) în cadrul discursului religios, iar sarcina – evidențierea acelor caracteristici de bază specifice,

¹ E. Durkheim. *Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії*, Kiev, 2002, p.8.

Romanoslavica LII nr.1

care să creeze posibilitatea de a individualiza, separa cânturile poetice ale psalmilor de cele ale rugăciunii literare sau ale imnului literar.

Unii dintre cercetători numesc printre speciile înrudite cu rugăciunea, în afară de psalm și imn, și descântul¹. Referitor la ultimul, așa cum considerăm noi, această specie nu s-ar înscrie întrutotul în spațiul genului poeziei religioase.

Cunoscutul fenomenolog al religiei, suedezul Geo Widengren accentuează că „religia și magia sunt două reacții psihice diametral opuse. În religie omul simte dependența sa de o putere care îi conturează rostul existențial; în magie omul se consideră el însuși acea putere, ori, măcar, are asupra acestei puteri un control”².

Deosebirea descântului magico-sacral (sau a blestemului ori formulelor magice) de speciile rugii constă în apartenența lor de concepția despre lume: primele sunt caracteristice reflecției magico-rituale a lumii. Obiectul influenței lor este lumea înconjurătoare, procese în care însuși omul produce schimbări prin forța cuvântului său. Acele trei alte specii create în cadrul acestui gen (rugăciunea – imnul religios – psalmul) reflectă concepția religioasă despre lume, credința în posibilitatea influențării asupra lumii exterioare cu ajutorul dialogului cu zeitatea (acest subiect lipsește din descânțete). Cu toate acestea descântecul se poate transforma, de pildă, în rugi populare, care au multe caracteristici specifice rugii³.

Definirea creștină canonică a rugăciunii deosebește rugăciunile Vechiului Testament de rugăciunile Noului Testament. „Constantele permanente ale rugăciunilor din Vechiul testament constituie legătura nemijlocită cu viața poporului”, ele „se bazează pe ceea ce a fost și ceea ce este. Laitmotivul lor este ca în viitor (...) mântuirea lui Dumnezeu să fie dăruită pământului... După conținut rugăciunea Israelului este indisolubilă de istoria lui”⁴. Rugăciunea din Noul Testament deschide o nouă perspectivă: este trecerea de la „ruga instinctivă” la „rugăciunea adevărată”; aici „iubirea creștină este axa de bază a rugăciunii. Ea trebuie să fie condiția rugăciunii și desăvârșirea ei”⁵. Mircea Eliade indică, cu toate acestea, o legătură nemijlocită și apropiată a poeziei și ideaticii, a plinului semiotico-semantic din rugăciunile Vechiului și Noului testament. Rugăciunea „Tatăl nostru”, ca „expresie a evlaviei ebraice” „nu se referă la persoana întâi singular a unei

¹ Irina Danilenko, *Молитва як літературний жанр: генеза та еволюція*, Nikolaev, 2008, p.12.

² Geo Widengren, *Fenomenologia religii*, Varșovia, 2008, p.20.

³ Igor Guncik, *Український магично-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування*, Lvov, 2011.

⁴ *Словник біблійного богослов'я*, Lvov, 1996, p.437.

⁵ *Idem*, p.441.

personalități aparte, ea folosește clar pluralul: Tatăl „nostru”, pâinea „noastră” cea de toate zilele, dă-ne nouă astăzi, iartă greșelile „noastre”, „ne” mântuiește de cel viclean. Conținutul ei are ca model rugăciunea „cadiș” din vechea sinagogă și reflectă dorul regăsirii (refacerii) stării (emoției) religioase primare: a epifaniei lui Iahve ca Tatăl. Cu toate acestea, textul pe care îl propune Iisus Hristos este mult mai scurt și mai dinamic. În același timp orice rugăciune trebuie să fie străbătută de o credință adevărată...”¹.

Episcopul Kallist Uer, analizând caracteristicile teologice ale rugăciunii, afirmă că „prima condiție a realizării sfinte liturghii sau a rugăciunii este așezarea în fața lui Dumnezeu. (...) A te ruga – nu înseamnă neapărat a dori de la Dumnezeu ceva. Nu este nevoie chiar să folosești cuvintele, pentru că, deseori, cea mai profundă și mai puternică dintre toate rugăciunile este pur și simplu a-l aștepta pe Dumnezeu în liniște”². În timpul rugăciunii, continuă el, *homo religiosus* simte în același timp mila și dreptatea lui Dumnezeu, bunătatea Lui și severitatea” (urmând psalmul 100, 101)³. În timpul rugăciunii „ne folosim, în primul rând, cuvintele și aceste cuvinte au sensuri denotative, conștientizate de o gândire rațională”. Dar alături, „dincolo de sensul lor primar, anumite cuvinte și fraze, încărcate de asocieri și semitonalități, conțin în interiorul lor o putere și o poezie tainică. Adică, în rugăciunea noastră folosim cuvintele nu numai cu sensul lor propriu, ci și cu o anumită coloratură. Cu ajutorul unor mijloace poetice, chiar dacă textele în cea mai mare parte sunt proză ritmată și nu strofe cu rimă – noi aducem cuvintelor sensuri noi”⁴.

Cu această ocazie, se cuvine să accentuăm aici că legătura atât de strânsă dintre rugăciune și poezie a așezat bazele viitoarelor transformări ale rugăciunilor canonice în cântările lor și bazele tradiției artistice de creație a rugăciunilor literare. Tocmai acest fenomen este, mai cu seamă, acel *indifferens*, comun, care unește toate trei specii ale genului, care se analizează în demersul nostru. Pe baza exemplului rugăciunii lui Iisus Hristos și a altor rugăciuni din Biblie se pot stabili astfel de trăsături caracteristice ale acestui gen literar: 1) un anumit patos emoțional (solemnitate); 2) o anumită stare sufletească sau o stare de înălțare religioasă-

¹ Mircea Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, Varșovia, 2008, vol. 2, p.278.

² Kallist Uer, *Внутрішнє царство*. Kiev, 2003, p.65.

³ *Ibidem*, p.66.

⁴ *Ibidem*, pp.68-69.

Romanoslavica LII nr.1

sufletească; 3) structură tradițională (chemare, rugă și slăvire), cu ajutorul cărora devine posibil dialogul omului cu Dumnezeu¹.

În același timp „sentimentul unității în rugăciune, pe care îl resimțea poporul ales, este pus la baza creării Psaltirii și acceptării ei de către Biserică”. Și împreună cu toate acestea, adaugă autorii *Vocabularului teologiei biblice*, „Psaltirea este culegerea formulelor închegate și a preceptelor ceremoniale”². Adăugăm că această „închegare” este specifică și rugăciunilor canonice în general: ea crează o matrice artistică specifică, care permite diferențierea în ea a acelei prime baze care indică apartenența de gen a rugăciunii literare, a imnului literar, a psalmului literar sau a cântării religioase... Înrudirea atât de apropiată între rugăciune și psalm este sesizată cu mult înaintea tradiției iudeo-creștine – deja în tradiția sumero-akkadiană, unde „în cadrul cultului o mare importanță are rugăciunea personală și psalmii canonici. Textele și imaginile din Psaltire sunt consonante cu poezia orientului apropiat, în mod deosebit cu tradiția culturală canaaniană și siriano-palestiniană.

Serghei Averințev atrage atenția că Psaltirea este aceea dintre cărțile Vechiului testament care „a obținut unica relevanță de acest tip pentru viața liturgică cotidiană a creștinilor...”³. Psaltirea este cartea unică a Vechiului Testament, care (alături de evangheliile și Apostolul din Noul Testament) a fost inclusă în canonul liturgic. Rostirea lor în timpul liturghiei divine alcătuia ciclul anual, ceea ce era un element important în structurarea anului calendaristic creștin, ca a unui întreg „sacrocronotop”. Anume acest lucru dă Psaltirii un statut specific, deosebit, între cărțile Vechiului testament în tradiția creștină. Psalmii erau o formă populară de dialog al omului cu Dumnezeu, de aceea, deseori, se foloseau cu acest scop, la egalitate cu rugăciunea, iar toată culegerea era considerată „nu ca o carte de poezie lirică, ci ca o carte a imnurilor de rugăciune. Pe lângă diversitatea lor tematică, ele păstrează tradiția literară comună și „spiritul” poporului evreu.”⁴.

¹ Veronika Ciotari, *Проблема генологічної диференціації та термінологічного окреслення параметрів жанрового діапазону духовної поезії (на матеріалі творів поетів Західної України)* / în vol. V. Ciotari, *Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство: збірник наукових праць*, Rivne, 2007, p.70.

² *Slovník...*, p.438.

³ Serghei Averințev, *Ветхий Завет как пророчество о Новом: общая проблема – глазами переводчика* // Serghei Averințev, *Собрание сочинений. Переводы: Евангелия. Книга Иова. Псалмы*, Kiev, 2004, p.465,

⁴ Zoriana Lanovik, *Hermeneutica sacra*, Ternopil, 2006, p.344.

S. Averințev accentuează și asupra faptului că „în limba evreilor (ivrită – V.A.) Cartea Psalmilor se numește așa cum se numea deja în timpul comunității qumrane – *Cartea Laudelor (...)*. Încă o denumire, poate și mai veche, a Cărții Psalmilor, care s-a păstrat în Talmudul din Ierusalim (...) este *Cartea Cântărilor (3,23)*.

Cartea Psalmilor sau Cartea Laudelor, în istoria tradiției culturale europene, a devenit unul dintre fundamentele pe baza cărora, în această tradiție se naște poezia religioasă: „Lirica religioasă creștină tot timpul, de la începuturi chiar, se orienta după poetica și ordinea generală de prezentare a „Cărții Laudelor” – acest lucru privește atât imnografia bizantină, cât și cea europeană. Trecerea poeziei religioase a țărilor creștine la limba națională vie a creat condiția apariției unui număr mare de traduceri poetice și ale cântărilor psalmice.”¹

Tematica psalmilor este foarte variată: „cele mai multe creații au conținut religios laudativ, ale căror motiv central este slăvirea lui Dumnezeu și a măreției Dumnezeiești a universului. O parte din ei redă chipul omului în relația sa cu Creatorul și creația Lui, viața lui pământească, ca o călătorie temporară către eternitate; o mare parte este închinată motivelor istoriei Israelului, descrie evenimentele importante, evidențiază mâna lui Dumnezeu în cursul istoriei; o altă parte se referă la Legi și literatura înțelepciunii – în care se vorbește despre adevărul Cuvântului lui Dumnezeu și necesitatea respectării poruncilor pentru bunăstarea și binecuvântarea fiecărui individ, neam, popor.”²

Rugăciunea, declară Gerard van der Leeuw, „este exprimată în cuvinte ca o confruntare a voinței omului cu voința divină, care asuprește voința omenească (...) Rugăciunea se evidențiază printr-o varietate largă de tonalități: de la amenințare până la cea mai mare supunere, de la cele mai penibile rugăminți până la încrederea incontestabilă”. În general, rugăciunea este „în esența ei un dialog. Acest dialog are un scop foarte concret: rugămintea pentru ceva. Uneori, cu toate acestea, el este pur și simplu o exprimare a credinciosului, plină de respect a unui fricos, sau a unei altfel de stări”³. Mitropolitul Ilarion adaugă: „fără tăgadă, sensul inițial al acestui cuvânt

¹ *На риках Вавилонських. З найдавнішої літератури Шумеру, Вавилону, Палестини*, red. N. Moskalenko, Kiev, p.23.

² Lanovik, *op.cit.*, pp.345-346.

³ Gerardus Van der Leeuw, *Fenomenologia religii*, Varșovia, 1997, p.373.

Romanoslavica LII nr.1

era „a ruga, a implora”¹. Mircea Eliade indică faptul că „terminologia legată de rugăciune derivă din două rădăcini diferite”: „În grupa dialectală primară, în care intră grupele getă, slavă, baltică, armeană (și, probabil, germanică), sunt consemnate expresii înrudite cu geticul *maltai* - a ruga, în timp ce în grupele dialectale iraniană, celtică și greacă sunt consemnate cuvintele care derivă din rădăcina *ghwedh* - a ruga, a dori².

Particularitățile rugăciunii și ale psalmului declarate aici sunt și moduri importante de diferențiere a lor: dacă rugăciunea este o adresare, atunci psalmul este de cele mai multe ori o slăvire.

Dacă vorbim despre imn, atunci mitropolitul Ilarion constată că „acesta este un cântec de laudă în cinstea zeilor și a eroilor, este un cântec solemn în general.”³ Întrucât varietatea imnurilor „cu greu se subordonează unei ordini de clasificare” și „în această situație o greutate deosebită capătă titlurile, care reflectă punctul de vedere al autorului asupra percepției imnului ca gen, de către publicul cititor, care, la urma urmei, nu este garantul adecvării structurii unor asemenea opere la fenomenul de gen al imnului.”⁴ Cântarea psalmilor (*Epistola către efeseeni*, 5.19) mută câmpul specific psalmului la particularitățile de specie literară ale imnului.

Michael Kunzler scrie despre imnuri, care se interpretau alături de psalmi: „La moștenirea de rugă ale creștinismului timpuriu, în afară de psalmi, se adaugă și imnurile; unele se regăsesc în Noul Testament. Ca „psalmi compuși individual” (Psalmi idiotici ca o contrapondere la psalmii Psaltirii), se bucurau de o popularitate atât de mare, că grupurile eretice se străduiau să lărgască învățăturile lor anume prin imnuri. De aceea, în catedrala din Laodiceea (...) imnurile erau interzise, iar ca rezultat, din vechile imnuri creștine până în timpurile noastre au ajuns doar osanalele liturgice.”⁵

Întoarcerea către tradiția de creare a psalmilor, în literaturi diferite și secole diferite, se poate considera ca un element repetabil deosebit, născut din aceea că în anumite epoci apare necesitatea exprimării prin această specie a acestui gen, a propriilor, *aici și acum*, sentimente, care, într-o anumită măsură, rezonază cu ideile, convingerile, sentimentele creatorilor psalmilor biblici. Unul dintre exemplele

¹ Mitropolitul Ilarion, *Етимологічно-семантичний словник української мови*, vol. I, Winnipeg, p.96.

² Eliade, *op.cit.*, I, p.197.

³ Mitropolit Ilarion, *op.cit.*, I, p.275.

⁴ *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*, Cernăuți, 2001, p.122.

⁵ Michael Kunzler, *Літургія Церкви*, Lvov, 2001; Vasil Laba, *Патрологія*, Roma, 1974, p.466.

strălucite al unei asemenea întoarceri la aceste rarități ale speciei psalmului, în secolele viitoare poate fi poezia metafizică.

Pe baza exemplelor unor detalii artistice și ale tropilor se poate urmări cum anumite elemente ale poeziei genului poeziei mistice călătoresc în timp. Nortrop Frei atrage atenția că „în Psalmul al 19-lea Dumnezeu biblic, până într-o anumită măsură, este arătat în ipostaza unui alt Dumnezeu – Dumnezeu cerului sau al soarelui”¹. Pentru poeții creștini ai Renașterii și Barocului acești Dumnezeii devin „deja metafore depline, ca atare, se înscriu în poezie cu cele mai mici corecturi.”²

În același timp, cu un context istoric, politico-social important, care naște psalmii, se cuvine să atrag atenția asupra încă a unei trăsături specifice lor, care îi situează aparte de rugăciuni (care, în forma lor canonică se pot numi general-umane, fără specific național) –, pe o bază etnopsihologică: „acestea sunt cele mai frumoase perle ale poeziei evreiești a Vechiului testament.” Ele „s-au născut în inima sufletului oriental semit”, au crescut pe solul ideilor epocii de atunci și s-au întărit prin influența biruitoare a monoteismului.

Tematica psalmilor este variată – de la caracterul general-religios până la momentele personale ale sentimentelor omului care își deschide inima către Creator. Compoziția lor „se remarcă deseori prin refrenele repetate.” Psaltirea este plină de forme poetice înălțătoare, precum : epiteton ornans, limbaj expresiv, caracteristic pentru Vechiul testament, sinonime, paralelisme sintetice și antitetice, anafore, simbolica, etc. În afară de stilul oriental dominant întâlnim aici și momente dramatice³.

Astfel, rugăciunea literară, cântarea ritmată a psalmilor, ale căror prim izvor au fost rugăciunea, psalmul și imnul religios, se pot considera o expresie originală și irepetabilă a dialogului-rugă cu Dumnezeu, a tendinței exprimate artistic ca într-o altă lume, în parte și în cea contemporană, să demonstreze aceleași sentimente care îl inspirau pe creatorul/creatorii liricii religioase. Conform observației pertinente a cercetătorului – „speciile poeziei religioase, strâns legate între ele, alcătuiesc un sistem literar-religios unic. Comune pentru ele sunt, în primul rând, tematica religioasă canonică, iar în al doilea rând – dialogismul interior (dialogul omului cu

¹ Tetiana Riazanțeva, *Стихія в системі. Європейська метафізична поезія XVII – першої половини XX ст.: мотиво-тематичний комплекс, поетика, стилістика*. Kiev, 2014, p.56.

² *Ibidem*, p.56.

³ Oleksander Dombrovski, *Літературні елементи в Біблії*, Kiev, 1952, nr.5–6, p.286.

Romanoslavica LII nr. 1

Dumnezeu). În același timp, fiecare dintre ele este plină de un conținut deosebit și se raportează printr-un anume mod al actului de exprimare.”¹

Deci, o disociere clară a acelor indifferens în spațiului speciilor de rugă (înainte de toate a rugăciunii, a psalmului și imnului), descoperirea acelor differens care indică irepetabilitatea lor sau, măcar, caracterul particular, este posibilă.

Metaforic, o asemenea disociere a acestor trei specii se poate prezenta în forma unei flori, unde sepala constituie acele caracteristici de gen (*indifferens*), care sunt comune pentru toate florile, care hrănește acele petale-specii aparte, le întăresc și le țin împreună, iar fiecare dintre petale – specie creată aparte – , în același timp se aseamănă cu petalele vecine, și în același timp este irepetabilă, adică posedă anume caracteristici *differens*. Ca perspectivă pentru cercetările viitoare a problemei dezbătute, o constituie aprofundarea și precizarea particularităților fiecăreia dintre aceste specii și studierea transformărilor lor în poezia diverselor popoare.

Bibliografie:

Antoficiuk, Volodîmîr, *Своєрідність інтерпретації біблійного тексту у циклі Т. Шевченка "Давидові псалми" // Тези доповідей X Всеукраїнської славистичної конференції "Духовне відродження слов'ян у контексті європейської та світової культури"*, vol. 1, Cernăuți, 1992, pp. 72–73.

Averințev, Serghei, *Ветхий Завет как пророчество о Новом: общая проблема – глазами переводчика // Аверинцев Сергей. Собрание сочинений. Переводы: Евангелия. Книга Иова. Псалмы*, Kiev, 2004, pp. 465–481.

Averințev, Serghei, *Вслушиваясь в слово: три действия в начальном стихе Первого Псалма – три ступени зла // Аверинцев Сергей. Связь времен*, Kiev, 2007, pp. 23–30.

Betko, Irina, *Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – початку XX ст.* – Zielona Góra-Kiev, 1999

Betko, Irina, *Псалтир в українській поетичній традиції: Історія і поетика реценції // Świat przedstawiony w dziełach pisarzy Wschodniej Słowiańszczyzny / Red. W. Wilczyński, Zielona Góra*, 1994. pp. 310–328.

Ciotari, Veronika, *Проблема генетичної диференціації та термінологічного окреслення параметрів жанрового діапазону духовної поезії (на матеріалі творів поетів Західної України) / Чотарі // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство: збірник наукових праць.* – [Редкол.: Давидюк В. Ф., Денисюк І. О., Голомб Л. Г. та ін.]. – Вип. XVII, Rivne, 2007, pp. 67–75

Danilenko, Irina, *Молитва як літературний жанр: генеза та еволюція*, Nikolaev, 2008

¹ Ciotari, *op.cit.*, p.68.

Romanoslavica vol. LII, nr.1

- Dombrovski, Oleksander, *Літературні елементи в Біблії*, Kiev, 1952, nr. 5–6., pp. 284–288
- 2002 Durkheim, Emil, *Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії*, Kiev, 2002
- Eliade, Mircea, *Historia wierzeń i idei religijnych*, Varşovia, vol. 1-2, 2008
- Gunciuk, Igor, *Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування*, Lvov, 2011
- Kunzler, Michael, *Літургія Церкви*, Lvov, 2001
- Laba, Vasil, *Патрологія*, Roma, 1974
- Lanovik, Zoriana, *Hermeneutica sacra*, Ternopil, 2006
- Mitropolitul Ilarion, *Етимологічно-семантичний словник української мови: У 4-ох томах*. vol. I., 1979; vol. III, 1983, Vinnipeg-Volfinia
- Nabîtovîci, Igor, *Універсум сасит'у в художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму)*, Droghobîci-Lublin, 2008
- Novikova, Marina, *Прасвіт українських замовлянь // Українські замовляння*, Kiev, 1993, pp. 7–29
- Riazanţeva, Tetiana, *Стихія в системі. Європейська метафізична поезія XVII – першої половини XX ст.: мотиво-тематичний комплекс, поетика, стилістика*, Kiev, 2014
- Uer Kallist, *Внутрішнє царство*, Kiev, 2003
- Van der Leeuw, Gerardus, *Fenomenologia religii*, Varşovia, 1997
- Widengren, Geo, *Fenomenologia religii*, Varşovia, 2008
- Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія (Замовляння)* – [Упорядники М. Василенко, Т. Шевчук], Kiev, 1992
- Лексикон загального та порівняльного літературознавства*, Cernăuţi, 2001
- На ріках Вавилонських. З найдавнішої літератури Шумеру, Вавілону, Палестини / Упорядкув. Н. Москаленко*, Kiev, 1991
- Словник біблійного богослов'я*, Lvov, 1996